

Abdullayeva Gülnar²¹

YEHUDA HA-LEVINİN ƏSƏRLƏRİNDƏ SİON MÖVZUSU

Orta əsrlərdə yəhudi ədəbiyyatı dinilikdən dünyəviliyə doğru inkişaf etməyə başladı. İslam dini yaranmazdan öncə yəhudi ədəbiyyatının əlimizdə olan nümunələrinin dini mövzuda olduğunu görürük. Amma Talmuddakı bəzi xəbərlər bizə qədim zamanlarda yəhudilərin dünyəvi ədəbiyyatlarının olmasını da düşünməyə əsas verir. Çox təəssüf ki, bu nümunələr zamanəmizədək gəlib çatmamışdır. Görünür, yəhudilər dünyəvi şeirlərinə o qədər də əhəmiyyət verməmiş, ancaq dini poeziyanı yüksək dəyərləndirmiş, onun qorunub saxlanması, yazıya alınıb nəsil-dən-nəslə ötürülməsi qayğısına qalmışlar (1, 26). Çünki yəhudilərin dini ayin və mərasimləri poeziya ilə sıx bağlı olmuşdur. Sinaqoq ayinləri kiçik həcmli, himnəbənzər şeir parçalarının – duaların nəğmə üstə oxunması ilə həyata keçirdi. Bu duaların bəziləri qabaqcadan yazılıb əzbərlənir, bəziləri isə improvizə edilirdi. Hətta bədahətən söylənilən dualar da uğurlu alınarkən sonradan yazılır, get-gedə təkmilləşir, onlara əlavələr edilirdi. Bəzən hər sinaqoqun özünə xas dualar toplusu olurdu. Onlar bu duaları sidur və ya məhzor adlandırdıqları kitablarda toplayırdılar (6, 113). Dua kitablarının, ayinlər zamanı ifadə edilən himnlərin mövcudluğu yəhudi dinini islamdan fərqləndirirdi. İslam dünyasında dualar bir qayda olaraq Quran ayələrindən ibarətdir. İslam dünyasındakı dini ibadətə bu cür monoton xarakteri dini himnlərin, şeirlərin yaranması qarşısına sədd çəkdi. İslam dünyasında dini mövzuda yazılan şeirlər belə məscid ayinlərindən kənar qaldı. Bu da İslam dünyasında dünyəvi poeziyanın çiçəklənməsinə gətirib çıxardı.

İspaniyada yəhudi dini ədəbiyyatında poetik bir qol da inkişaf edirdi. Bu da əsasən yəhudilərin dəfn mərasimlərində, bayramlarda, ibadət vaxtlarında və s. oxuduqları dualardan ibarət idi. Duaların cəmləndiyi sidurlarda nəinki yəhudilərin mənəvi həyatı, eyni zamanda ümumbəşəri olan xeyir və şər problemi, dünyanın dərk olunması kimi mövzular da öz əksini tapmışdır (5, 93). Dualarda məhz insanın gündəlik yaşayışının və eyni zamanda bu dünya ilə fəvqəltəbii qüvvələrin arasında olan əlaqənin öz əksini tapması yəhudi ruhunun tələbi kimi göstərilir.

Ərəblərin İspaniyanı fəth etməsi yalnız ərəb ədəbiyyatının yeni bir mərhələyə qədəm qoyub bir sıra uğurlar qazanması ilə nəticələnmədi. Şərqi-Qərbi ədəbi ənənələrinin sintezi bu ərazidə ərəblərdən əvvəl məskunlaşmış xalqların mədəni dirçəlişi üçün də təkən verdi. Ərəb istilasından sonra yəhudi ədəbiyyatı və mədəniyyətinin spesifik bir inkişafı müşahidə olunmağa başladı. İndiyədək İspaniyada təqiblərə məruz qalan yəhudi icması məhz ərəblərin ağalığı dövründə rahat nəfəs alıb mədəni bir inkişaf yoluna qədəm qoydu. İslam dininin yaranması və ilk növbədə Yaxın və Orta Şərqdəki böyük ərazilərə və hətta İspaniyaya yayılması bəşər tarixinin ədəbi-mədəni inkişafının “Qızıl əsr”i olmuşdur. Bu sonuncu dünya dininin yayıldığı ərazilərə gətirdiyi ictimai-siyasi sabitlik, maddi-iqtisadi rifah, sosial-mənəvi əmin-amanlıq ədəbi-mədəni inkişafı şərtləndirən əsas amillər idi. İslam mədəniyyətinin təşəkkül tapıb yayıldığı və bərqərar olduğu bütün ölkələrdə yaşayan bir çox xalqların məhz bu dövrdə öz ədəbi irslərini yaratmaları, bədii-estetik ənənəyə mənsub olan xalqların isə ədəbiyyatlarını daha da zənginləşdirmələri, həmin ölkələrdə olan ədəbi yaradıcılıq ruhunun yüksək səviyyədə olmasının nəticəsi idi (2, 70). Qədim adət və ənənəyə malik olan xalqlardan biri kimi yəhudilər üçün də, bu dövrün böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Yəhudi şairlərinin zəngin ərəb poeziyasının formalarından, o cümlədən çox populyar olan lirik-fəlsəfi məzmunlu məqamədən ibri dilli poeziya və nəsrin yaranmasında məharətlə istifadə etmələri sonrakı dövrlərdə yaşayan bütün yəhudi şairləri üçün bir məktəbə çevrilmişdir. Beləliklə də, yəhudi lirik-fəlsəfi poeziyasının və nəsrinin əsası qoyulmuşdur. Uzun müddət xarici mədəni təsirə məruz qalan yəhudi ədəbiyyatı X-XIII əsrlərdə İspaniyada “Qızıl əsr” dövründə Şlomo İbn Qabirol (1021-1055), Yehuda ha-Levi (1075-1150), Dunas ben Labrat (920-990), Xasday ibn Şaprut (915-970), Menahem ben Saruk (940-990) kimi ədəbi simaların coşğun yaradıcılığı ilə daha da zənginləşmişdir.

Bu dövrdə olan hərtərəfli inkişaf yəhudi filoloqlarına dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində araşdırmalarına imkan vermişdir. Əvvəllər yalnız ərəb dühasının məhsulu kimi meydana çıxmış bu ədəbiyyat xilafətin yaranmasından sonra zamanın axarına uyğun olaraq sırf ərəb zəmnindən uzaqlaşaraq yəhudi ədəbiyyatı xarakterini almağa başladı. Belə ki, məcburən və ya könüllü şəkildə İslamı qəbul etmiş bir sıra yəhudilər də yəhudi ədəbiyyatının inkişafı üçün çalışırdılar. Yəhudi ədəbiyyatı ideya-məzmun istiqamətlərinin və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin zənginliyi, çoxcəhətli də məhz bu amillə, yəni onun həm iudazim, həm də islama inanan bir çox məşhurların bədii fikir və qaynaqlanması ilə bağlıdır (3, 117).

İspaniyada formalaşan yəhudi ədəbiyyatı klassik ənənələrə nə qədər bağlı olsa da özündə orijinal cəhətləri də cəmləşdirir. İlk vaxtlar yəhudi ədəbiyyatında təqlidçilik aparıcı istiqamət təşkil etsə də, getdikcə burada istər nəzm, istərsə də nəsr sahəsində orijinal əsərlər meydana gəlmişdir. Poeziyada orijinallıq ilk vaxtlar yalnız ideya-məzmunla bağlı zühür etsə də, zaman-zaman formaya da müdaxilə edib digər janrların yaranması ilə nəticələnməmişdir (4, 96). Poeziya ilə yanaşı nəsr qolunda da yeniliklər yaranırdı. Bu, bədii nəsrdə fəlsəfi təmayülün güclənməsi ilə özünü göstərirdi. İspaniyadakı yəhudi nəsrinə həyat, varlıq, insan cəmiyyəti buradakı koseptual ideyalar və fikir axınları, varlığın sirləri ilə bağlı bir çox problemlər və həmin sirlərdən irəli gələn fəlsəfi-ideoloji və psixoloji fikirlərin ifadəsi, inikası və əksi ilə səciyyəvi idi. Yəhudi nəsrini Şərqdə yaranmış nəsrdən fərqləndirən əsas cəhət isə burada fəlsəfi fikirlərin ifadəsi, bədii əsərlərin dərin fəlsəfi tutumu oldu. Başqa sözlə desək, bu fəlsəfi nəsr idi (6, 85).

Qeyd etmək lazımdır ki, İspaniyada ərəb istilasından sonra ölkədə xristianların rekongista adlanan müqavimət hərəkatı zaman-zaman ərazilərin geri qaytarılması uğrunda mübarizə aparmış, uzun müddətli mübarizələr nəticəsində

²¹BDU-nun Ərəb filologiyası kafedrasının dosenti

İspaniyanın bir sıra əyalətlərində xristian dövlətləri qurulmuşdur. İspaniyanın xristian ərazilərində yaşayan yəhudilər də ərəb ədəbiyyatının təsirindən kənarda qalmamışlar. Bu şairlərin ən məşhuru Yehuda ha-Levi idi (1075-1141). Toledoda yaşamış Yehudanın şeirinə ərəb təsiri güclü olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra xristian əraziləri kimi Toledoda da ərəb mədəniyyətinin təsiri güclü idi. Toledo 1085-ci ildə, yəni Yehuda 10 yaşında olarkən xristianlar tərəfindən fəth edilmişdir. Buna qədər şəhər ərəb-müsəlman mədəniyyətinin mərkəzlərindən biri idi.

Yehuda ha-Levi ərəb dilini gözəl bilir, hətta bu dildə şeirlər də yazırdı. Gənc yaşlarından Əndəluslu dolanaraq bir çox görkəmli yəhudi ədib və filoloqlarından təhsil almışdır. Qranadada olarkən o, Moşe ibn Ezra ilə dostlaşmışdır. Sonda o Toledoya – xristian hökmdarı VI Alfonsun sarayına gəlmiş və burada həkim kimi fəaliyyət göstərmişdir. Amma xristian Toledosunda yəhudilərə qarşı cəza tədbirləri və sıxışdırmalar onu yenidən müsəlman ərazisinə qayıtmağa məcbur etmişdir. Əndəlusda mürabitlərin, sonra isə müvəlladunların hakimiyyətə gəlməsi ilə müsəlman ərazilərində də yəhudilərə olan münasibətin pisləşməsi bir çox yəhudilər kimi Yehuda ha-Levinin də bir əyalətdən digərinə getməsinə səbəb oldu. Sonda heç bir yerdə münasib həyat şəraiti tapa bilməyən Yehuda Yerusəlimə yollanır. Getməzdən əvvəl o polemik ruhda olub Xəzər xaqanı ilə yəhudi aliminin söhbətini əks etdirən “Arqument və sübut” adlı bir kitab yazır. Ərəb dilində yazdığı bu əsəri o sonradan ibri dilinə də tərcümə edir. 1140-cı ilin sentyabrında İskəndəriyyəyə gələn ha-Levi burada böyük hörmətlə qarşılanır. Lakin 6 aydan sonra o dünyasını dəyişir.

Əndəlusda yaşayan ərəb şairləri kimi ha-Levi şeirində də yəhudilərin vətən saydıqları yerlərə, xüsusilə Siona olan həsrət motivi güclü idi. Ha-Levinin zəngin poetik irsi vardır. O həm dini, həm də dünyəvi mövzulara müraciət etmişdir. Xüsusilə Siona həsr etdiyi şeirlər ona şöhrət gətirmişdir. Bu şeirlərin başlıca xüsusiyyəti kədərlə sevincin, vüsalla həsrətin paralel şəkildə inkişaf etdirilməsidir. Onun Siona həsr etdiyi şeirlər “sionidlər” adlanır (10). Yehuda ha-Levinin ibri dilində yazdığı «Siona salamları» şeirindən bir parçaya diqqət yetirək (9):

ציון הלא תשאלני לשלום אסיריך
דורשי שלומך והם יתר עדריך
מים ומיזרח ומצפון ותמימן שלום
רחוק וקרוב שאי מכול עבריך
ושלום אסיר תאוה, נתן דמעיו כטל-
חרמון וניכסף לרידתם על הרריך!
לבכות ענותך אני תנים, ועת אחלום
שיבת שבותך אני כינור לשיריך!

Şeirin tərcüməsi aşağıdakı kimidir:

Sənin tayfalarının sənə salamı vardır!
Uzaqlardan, yaxınlardan, cənubdan.
Dənizlərdən, şərqdən, qərbdən-
Sənin bütün səmtlərdən
Eleyen alqışları qəbul edirsənmi,
Salam deyir ehtirashı vəfalın
Qəmdən, qüssədən axan göz yaşım
Bu göz yaşları bir şəh tək dalğalara düşərimi,
Sənin ağrılarına ağrıyaraq ağlayıram,
Lakin, hərdən fikrə dalıram,
Sanki, arfa olaraq, bayramlarında oxuyuram.

Sənətkarın bu qəbildən olan digər şeirinə də nəzər yetirək (10):

לבי במזרח

לבי במזרח, ואנוכי בסוף נערב-
איך אטעמה את אשר אוכל ואיך יערב?
איכה אשלם גדרי ואסרי בעוד
ציון בחבל אדום ואני בכבל ערב?
יקל בעיני עזוב כול טוב ספרד, כמו
יקר בעיני ראות עפרות דביר נחבר.

Şeirin tərcüməsi belədir: “Mənim qəlbim şərqdədir”.

Mənim qəlbim şərqdə, mən isə qərbin küncündəyəm.

Bundan sonra yediyimi necə dadım və bundan necə həzz ala bilərəm?

Sion Edomun, mən isə ərəblərin hakimiyyəti altında olanda mən öz vədlərimi və əhdlərimi necə yerinə yetirə bilərəm?
İspaniyanın bütün yaxşı şeylərini, dağıdılmış sarayın külləri kimi arxada qoyub etmək asan olacaqmı?

Yehuda ha-Levi böyük humanist şair olduğu kimi, həm də vətənpərvər şair idi. O, şeirlərində mühacirətdə olan xalqların halını başa düşdüyünü göstərməyə çalışmışdır. Ha-Levi öz şeirlərində yəhudi xalqının Allahla söhbətini təsvir edir. Şair İsrail xalqını “məşuqə” Allahı isə “məşuq” kimi xəyal edir (6, 129). O özünün bütün ürək ağrılarını məşuq ilə məşuqənin söhbəti əsasında verir. Məşuqə çəkdiyi əzablardan, həyatının başqalarından asılılığından, məşuqətlərdən, zülmərdən şikayətlənir. Məşuq isə ona səbirli olmağı söyləyir. Sonda onun bütün bu əzablardan azad olacağını deyir. Ha-Levi bu cür motivli şeirlərində Əhdi-Ətiq obrazlarından məharətlə istifadə etmiş, Əhdi-Ətiqin ibri dili ilə olan virtuoz əlaqəsini təsvir

